
OGLEDI IZ SOCIOLOGIJE

R. Petrović • B. Milošević

ETNIČKI PROCESI U CRNOJ GORI DANAS**Ruža Petrović**

Sudeći po podacima popisa stanovništva o narodnosti, Crna Gora je republika sa najvećim promenama 1948-1981. godine. Tako su Crnogorci činili 1948. svih 90,7% stanovništva, a 1981. samo 68,5%, tabela 1.

Korišćenje veoma obimnog Fonda statističkih podataka o narodnosti traži precizno poznavanje i uvažavanje definicije po kojoj se prikupljaju. U poratnim popisima menjane su klasifikacijske nominacije: nacija, narodnost, nacionalna manjina, etnička pripadnost, na primer, menjane klasifikacijske jedinice po imenu (Jugosloveni - etnički neopredeljeni, Muslimani u smislu etničke pripadnosti i najzad Muslimani, Cigani-Romi, Šiptari-Albanci, na primer), uvođenje nove kategorije (Jugosloveni, neopredeljeni, opredeljeni regionalno, kao anacionalno i aetničko određenje) - ali je sadržaj uvek ostajao isti. Narodnost se određuje izjavom pojedinca (za djecu do 10 godina izjavom roditelja), ona je, prema tome, definisana subjektivno, kao osećanje pojedinaca da pripada toj grupi. Posmatrano u celini zemlje, osećanje se najčešće poklapa sa poreklom i jezikom, objektivnim osobinama etniciteta, ali ne uvek. Najpre, tu su potomci iz etnički mešovitim brakova. Potom Jugosloveni, koji na prvo mesto stavljaju širu zajednicu aktualnog življenja pre etničkog porekla. Najzad, oni koji menjaju izjavu u dve tačke registracije usled različitih uslova, motiva i opštedruštvenih uticaja. Na njih se može gledati različito. Mogu se smatrati dokazom nepouzdanosti statističkih podataka, ako se zanemari činjenica da sama definicija daje mogućnost promene. Na drugoj strani, oni su dvostruki pokazatelj, najpre integracije različitih grupa, a potom kao slika prenošenja društvenih odnosa i zbivanja na ponašanje pojedinca. U tom smislu su vrlo značajni i zaslužuju punu društvenu pažnju, jer je subjektivna promena izjave u društvenom smislu objektivna činjenica, posledica određenih odnosa i kretanja u društvu. Ako i prihvatimo kao takve pogledajmo šta one govore o društvu i stanovništvu Crne Gore.

Promene u etničkom sastavu stanovništva

Između 1948. i 1981. došlo je o razučivanju etničkog sastava svih republika u istom pravcu, smanjivanjem udela najbrojnije grupe, posebno od 1961-ve na dalje, posle uvođenja klasifikacijske jedinice Jugoslovena. Tako je udeo Hrvata u Hrvatskoj umanjen od 79,2% do 75,1%, Makedonaca u Makedoniji od 68,5% do 67,0%, udeo Srba u Srbiji od 73,9% do 66,4%, dok je Bosna i Hercegovina specifičan primer - u njoj su Srbi činili 44,3% 1948. a 32,0% u 1981-oj, a Muslimani 30,7% i 39,5%. Dve republike sa 90% stanovništva jedne narodnosti, Slovenija i Crna Gora, mogle su se 1948. smatrati etnički monolitnima,

Slovenija je to i ostala sa udelom neslovenačkog stanovništva od 9,5% 1981. dok se u Crnoj Gori udeo najbrojnije grupe smanjio na dve trećine stanovništva.¹

Neposredni činioci promena etničkog sastava neke uže teritorije mogu biti veće razlike u prirodnom priraštaju, migracije i promene opredeljenja, i njihovo udruživanje unutar jedne grupe. Na primer, veoma velike razlike u prirodnom priraštaju srpske, albanske i mađarske grupe unutar SR Srbije, doseljavanja u Sloveniju i iseljavanja iz Bosne i Hercegovine, naglašeni porast broja Jugoslovena u Hrvatskoj, Vojvodini, Bosni i Hercegovini.

Razlike u prirodnom priraštaju po etničkim grupama u Crnoj Gori postoje, ali ni izdaleka takve da bi bitno uticale na promene etničkog sastava koje pokazuje tabela 1. Tako je stopa prirodnog priraštaja bila 1971-81. prosečno godišnje 14,3 na 1000 kod Jugoslovena, 13,8 Crnogoraca, 13,4 Muslimana, 10,4 Srba, 9,2 kod Albanaca, 5,6 kod Hrvata.

Ni migracije nemaju odlučujuću ulogu. Stanovništvo Crne Gore je izrazito emigraciono, ali iseljavanje zahvata skoro sve grupe u njoj. Tako je emigraciono koeficijent 1971-81. (broj iseljenih na 100 pripadnika grupe), bio 3,5 kod crnogorske, 3,6 kod albanske, 6,6 kod muslimanske, 13,3 hrvatske, 32,1 kod srpske grupe.

Ostaje nam promena opredeljenja kao najuticajnijih činilac tipskih izmena etničke strukture stanovništva Crne Gore. Ona se može uočiti preko nelogičnog kretanja brojnosti neke grupe tokom vremena.

1. Stanovništva Crne Gore prema narodnosti

Narodnost	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Ukupno	377 189	419 873	471 894	529 604	584 310
Crnogorci	342 009	363 684	383 988	355 632	400 488
Hrvati	6 808	9 814	10 664	9 192	6 904
Makedonci	133	362	593	723	875
Muslimani	387	6 424	30 665	70 236	78 080
Slovinci	484	642	819	658	564
Srbi	6 707	13 864	14 087	39 512	19 407
Albanci	19 425	23 460	25 803	35 671	37 735
Romi	162	230	183	396	1 471
Turci	2	292	2 392	397	67
Jugosloveni	-	-	1 559	10 943	31 243
Regionalna	-	-	-	1 204	1 602
Ostalo i nepoznato	1 072	1 159	1 339	5 046	5 874

U popisu 1953. došlo je do demografski nemogućeg skoka u brojnosti Hrvata, Srba, Albanaca, posebno Muslimana i Turaka, uz istovremenu veoma nisku stopu porasta broja Crnogoraca, prosečno 0,9 na 100 stanovnika godišnje, dok je za ukupno stanovništvo Republike stopa iznosila 2,1%.

¹ Promene etničkog sastava stanovništva i njihove činioce videti u radovima R. Petrović: Promene u etničkoj strukturi Jugoslavije 1961-71. *Sociologija* br. 2/1971.; Nacionalni sastav stanovništva, *Jugoslavenski pregled*, mart 1983.; Dugoročne promene etničke strukture u SR Srbiji, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, XII-1/1983.; *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*, Beograd 1987.

Struktura u procentima

Narodnost	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Ukupno	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Crnogorci	90.7	86.2	81.4	67.2	68.5
Hrvati	1.8	2.3	2.3	1.7	1.2
Makedonci	0.0	0.1	0.1	0.1	0.2
Muslimani	0.1	1.5	6.5	13.3	13.4
Slovenci	0.1	0.2	0.2	0.1	0.1
Srbi	1.8	3.3	3.0	7.5	3.3
Albanci	5.2	5.0	5.5	6.7	6.5
Romi	0.0	0.1	0.0	0.1	0.2
Turci	0.0	0.1	0.5	0.1	0.0
Jugosloveni	-	-	0.3	2.1	5.3
Regionalna	-	-	-	0.2	0.3
Ostalo i nepoznato	0.3	1.2	0.2	0.9	1.0

Izvor: Statistički bilten br. 1295.

U sledećem međupopisnom razdoblju, 1953-61. nastaviće se demografski nemoguć porast broja Muslimana i Turaka uz izuzetno nizak porast broja Crnogoraca i Srba, i pojavu nove klasifikacijske jedinice - Jugoslovena.

Tokom 1961-71. dolazi do pada broja Crnogoraca i Turaka, a relativno je veoma visok porast Jugoslovena, Srba, blaži kod Roma i Albanaca.

Najzad, u poslednjoj međupopisnoj deceniji, 1971-81. oštro opada brojnost Turaka i Srba, nastavlja se visok porast broja Jugoslovena i Roma, dok je porast broja Crnogoraca opet pozitivan i iste relativne jačine kao u celoj Republici, 1.0% prosečno godišnje.

Sve su ove pojave međusobno povezane, sa mnogim prelivanjem stanovništva iz jedne narodnosti u drugu. To je pojava ispoljena i na jugoslovenskom planu: smanjivanje broja Srba i Hrvata 1971-1981. a nagli porast Jugoslovena; skok broja Turaka 1953. uslovljen propisima o iseljavanju u Tursku, demografski nemoguć porast Muslimana 1961-71. od 600 hiljada lica, povezan sa promenom u nominaciji (1961. Muslimani u smislu etničke pripadnosti dok je klasifikacija bila "po nacionalnosti", a 1971. samo Muslimani, tj. u smislu nacionalnog određenja), varijacije u broju Roma, na primer.

Kada je reč o Crnoj Gori očito da je od 1948. na dalje znatan broj stanovnika tada opredeljen kao Crnogorci, prelazio izjavom u druge grupe, pre svega muslimansku, zatim srpsku i albansku. Ako počemo od pretpostavke da je porast broja Muslimana 1971-81. bez uticaja promene opredeljenja, i tu stopu rasta ekstrapoliramo na popis 1948. dobićemo ocenu od 58-60 hiljada stanovnika koji će u kasnijim popisima napuštati crnogorsku grupu. Na drugoj strani, veoma nizak porast broja Albanaca 1953-61. udružen je sa naglašenim skokom broja Turaka, porast broja Crnogoraca 1971-81. sa naglim padom broja Srba.

Ustvari, promena opredeljenja se može zanemariti samo kod doseljeničkih grupa, Makedonaca, Slovenaca, Mađara, kod njih je migracija najznačajniji činilac promene brojnosti.

Kod zavičajnog stanovništva Crne Gore promene opredeljenja su se stalno odigravale. Statistički podaci ih jasno pokazuju, po smerovima i obimu, ali ne i po uslovima i uzrocima. A to je zaista provokativno pitanje i zasluži da se istraži, pogotovo u današnjim uslovima

kada etničke podele i suprotni interesi stalno izbijaju na jugoslovenskom i republičkim planovima.

Prema etičkom sastavu stanovništva 1981. opština u Crnoj Gori mogu se podeliti na tri tipa - homogene, heterogene i naglašeno heterogene, polazeći od učešća najbrojnije grupe.

Etnički homogene, ca 90 i više procenata crnogorske grupe u stanovništvu su opštine Danilovgrad, Žabljak, Kolašin, Mojkovac, Nikšić, Plužine i Šavnik. Promene u strukturi 1971-81. su ovde bile veoma male, a porast učešća Crnogoraca najjače ispoljen tamo gde je došlo do приметnog pada učešća srpske grupe, Kolašinu i Plužinama.

Etnički heterogene opštine, sa 60-79% pripadnika jedne grupe u stanovništvu su Bar, Budva, Ivangrad, Pljevlja, Titograd (crnogorska), Ulcinj (albanska) i Rožaj (muslimanska). U svima njima je došlo do porasta učešća najbrojnije grupe 1971-81. do umanjivanja stepena heterogenosti, to jest kretanja suprotnog smerovima na opštem planu. Posebno je provokativno pitanje da li je i koliko unutrašnja migracija učestvovala u smanjivanju učešća stanovništva koje ne pripada većinskoj grupi, odnosno da li je u unutrašnjim migracijama prisutan i etnički elemenat.

Naglašeno heterogene, sa oko 50% najbrojnije grupe, su opštine Bijelo Polje, Kotor, Herceg-Novi (crnogorska grupa), Plav (muslimanska), dok je u opštini Tivat trećina stanovništva crnogorske a trećina hrvatske narodnosti. Učešće najbrojnije grupe se 1971-81. malo promenilo, izuzimajući Tivat sa padom učešća Hrvata od 51,9% do 33,7%, a najupadljivija promena je oštri pad brojnosti srpske i hrvatske grupe uz istovremeno nagli porast broja Jugoslovena, posebno u tri primorske opštine.

Tokom ovog vremena došlo je i do pojačavanja stepena koncentracije pojedinih grupa u prostoru. Dok je 1971. 75% od ukupnog broja Muslimana živelo u opštinama Bijelo Polje, Ivangrad, Pljevlja i Rožaj, sada u tim opštinama živi 77% od ukupnog broja u Crnoj Gori. Kod Albanaca je to porast koncentracije od 82% do 84% (opštine Titograd, Ulcinj i Plav), kod Srba čak od 46% do 54% (Titograd, Herceg-Novi i Pljevlja). Samo kod Hrvata nema promene, i 1971. i 1981. u opštinama Kotor i Tivat živi dve trećine stanovništva ove narodnosti u Crnoj Gori..

Integrativni etnogenetski procesi

Uvid u najopštiji obim i pravce etnogenetskih procesa može se preko statističkih podataka - uvek vodeći računa o sadržaju definicije - videti preko sledećih podataka: sklapanja etnički mešoviti brakova, etničke alterofonije, izjašnjavanja za Jugoslovene, etničkog sastava porodica i razlika u etničkoj pripadnosti roditelja i dece.

Sklapanje etničkih mešoviti brakova

Između 1950. i 1965. broj sklopljenih brakova u kojima su supružnici različite narodnosti je povećan iz godine u godinu, da na dalje dođe do stagnacije i pada njihove brojnosti, tabela 2.

Isto kretanje pokazuje i učešće heterogenih u ukupnom broju brakova. Tokom celog razdoblja 1950-65. Crna Gora je bila republika sa najvećim udelom heterogamije pri

sklapanju braka, da na dalje prepusti to mesto Hrvatskoj i Srbiji, i dođe na nivo jugoslovenskog proseka.²

2. Broj sklopljenih etnički mešoviti brakova i procenat u ukupno sklopljenim, Crna Gora 1950-1986. godine

Vreme	Broj brakova	% u ukupnim brakovima
1950.	446	13.3
1953.	484	12.6
prosek 1956-60.	560	14.7
prosek 1961-65.	643	17.6
prosek 1970-74.	581	14.3
prosek 1975-79.	620	14.3
prosek 1980-84.	525	13.4
prosek 1985-86.	518	12.0

Izvor: Demografska statistika odgovarajućih godina.

Napomena: 1951-52, 1954-55, 1966-69. podaci o etničkoj pripadnosti supružnika nisu obrađivani.

Detaljnija razmatranja bi nam pokazala da rasprostranjenost heterogamije nije opadala u grupama sa malim brojem pripadnika, srpskoj, hrvatskoj, makedonskoj. Ali je zato primetno smanjena kod najbrojnije, crnogorske grupe, a izuzetno jako u albanskoj i muslimanskoj. Kako su se istovremeno odigravale i već iznete promene u strukturi stanovništva, sa padom brojnosti pripadnika grupa sa visokom heterogamijom a porastom grupa u kojima je niska, to su se ove promene udružile sa promenom ponašanja prema mešovitom braku i dovele do pada njihovog učešća u ukupno sklopljenim.

Etnička alterofonija

Iza nepoklapanja materinjeg jezika i etničke pripadnosti mogu se nalaziti različiti uslovi. Najpre su tu potomci iz mešovitog braka roditelja sa različitim materinim jezicima, zatim promena etničkog opredeljenja ka drugoj jezičkoj grupi najčešće, a znatno rjeđe usvajanje jezika preovlađujuće etničke sredine za pripadnike drugih narodnosti.

Najpre treba reći da je srpsko-hrvatski jezik preovlađujući u Republici, on je bio materinji jezik za 93,8% stanovnika, dok su ostali jezici zastupljeni kod 7,3%.

Ako posmatranje ograničimo na etnički opredeljeno stanovništvo (isključujući Jugoslovene, neopredeljene i regionalno opredeljene), odnosi se menjaju, sada ima 8,5% stanovništva kome srpsko-hrvatski nije materinji jezik, te je očito vezivanje za ovu grupu bilo naglašenije kod grupa sa srpsko-hrvatskim materinim jezikom nego kod drugih.

Nepoklapanje materinjeg jezika i narodnosti javilo se 1981. kod 39 385 stanovnika Crne Gore, ili 7,2% etnički opredeljenog stanovništva. Najbrojnije kombinacije alterfonije su crnogorska narodnost i albanski jezik, 2 660 lica, muslimanska sa albanskim jezikom 1571 lice, albanska sa srpsko-hrvatskim jezikom 852, makedonska sa srpsko-hrvatskim jezikom, 244. Relativno posmatrano, alterfonija je posebno česta kod grupa sa malim brojem

² Detaljna analiza kretanja mešoviti brakova i njihovih osobnosti data u radu R. Petrović: *Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1985.

pripadnika, Slovenaca, Makedonaca, Turaka, Mađara, Rusa, Rumuna, a utoliko manja ukoliko je broj pripadnika veliki, što je opšte pravilo kod alterfonije.

Crnogorci, Srbi, Muslimani i Hrvati posmatrani ujedno imali su 504 877 pripadnika, kod potpune etnofonije toliko bi ih trebalo da ima srpsko-hrvatski materinji jezik, dok je 17 488 imalo kao materinji neki drugi jezik, ili 3,5%. Sve ostale grupe (kod etnički opredeljenog stanovništva) imale su 41 949 pripadnika, od kojih je 21 897 imalo neodgovarajući materinji jezik, ili 52,2%, najčešće srpsko-hrvatski. To jest, u ukupnom obimu alterfonije od 39 385 lica na srpsko-hrvatski odlazi 56,0%, a na ostale jezike 44,0% (pretežno albanski). Ovo je za jugoslovenske prilike neočekivano približan odnos, najčešće je dominacija srpsko-hrvatskog u alterfoniji znatno jače ispoljena.

Jugosloveni (kao i neopredeljeni i regionalno opredeljeni) najčešće imaju srpsko-hrvatski materinji jezik, 94%, ali se javljaju i svim ostali jezici pa 1142 ima albanski, 154 romski, 36 makedonski materinji jezik. Za Jugoslovene se, po samom konceptu toga pojma, ne može odrediti materinji jezik, ali procentualno učešće Jugoslovena u jezičkom krugu može da ukaže na njihovo uže etničko poreklo.

Najčešće relativno izjašnjavanje za Jugoslovene nalazi se u inače veoma malobrojnom turskom i mađarskom jeziku, 28,6% i 13,3%, zatim kod lica sa romskim jezikom, 9,1%. Među stanovništvom čiji su materinji jezici srpsko-hrvatski, makedonskim i slovenački nalazimo isti nivo opredeljenja za Jugoslovene, 5,5%, a najmanje stanovništvu sa albanskim, 2,9% (ali je to приметно više nego kod ukupnog broja Albanaca u zemlji). Iako grupe sa srpsko-hrvatskim materinjim jezikom nije moguće odvojiti po izjašnjavanju za Jugoslovene, iznete strukturalne promene u Crnoj Gori i opštinama pokazuju da je najčešće reč o Hrvatima i Srbima, znatno manje kod Crnogoraca i verovatno zanemarljivo među Muslimanima, odnosno pripadnicima ovih grupa iz 1971. godine.

Potpune porodice prema sastavu bračne veze

Popis 1981. doneo je novu vrstu podataka o etničkoj pripadnosti supružnika i dece u potpunim porodicama (bračni par, bračni par i deca).

Od ukupno 119 865 potpunih porodica u 12 834 ili 10,7% bračna veza je bila etnički heterogena, sa različitom narodnošću muža i žene. Najviši stepen heterogamije imala su oženjena/udata lica slovenačke i makedonske narodnosti, preko 80%, kod pripadnika srpske i hrvatske grupe to je slučaj sa 50%. U crnogorskoj narodnosti je to znatno niže, 6,3% lica u braku, kod albanske 5,0%, najniža kod muslimanske, 4,2%. Među Jugoslovenima je 18,1%, kod etnički neopredeljenih 56,5% a regionalno opredeljenih čak 79,4%, ali za ove brakove ostaje nerešeno pitanje da li je reč o osobama istog ili različitog užeg etničkog porekla.

Na republičkom planu heterogamija je jednako raširena i među muškarcima i među ženama, posmatranje po grupama ukazuje u tom pogledu na velike razlike. Samo je kod Jugoslovena udeo heterogenih supružnika u brakovima približan; kod lica slovenačke, makedonske, hrvatske, srpske narodnosti ona je uvek veća u ženskom delu. Nasuprot tome, Crnogorci, Muslimani a posebno Albanci češće žive u mešovitom braku nego njihove sunarodnice. To nisu slučajne razlike, iza njih mogu stajati strukturalni činioci (primetan višak muškaraca u mladom stanovništvu van braka posebno u muslimanskoj i albanskoj grupi ili migracije ženskog stanovništva vezane za sklopljeni brak, kao kod

Slovenki i Makedonki), ali i socio-psihološki i etno-psihološki aspekti koji utiču na sklapanje mešovitog braka, "rang lista" pripadnika narodnosti kao mogućeg supružnika.³

Ako nivo heterogamije u Crnoj Gori uporedimo sa opštim nivoom u Jugoslaviji⁴ videćemo nekoliko raznosmernih odnosa. Kod Jugoslovena nema razlike, dok je kod crnogorske grupe veoma visoka, sa preko tri puta češćim mešovitim brakovima u Jugoslaviji. Kod svih ostalih grupa heterogamija je u Crnoj Gori relativno češća nego na opštem nivou. To odgovara opštoj pravilnosti da je heterogamija veoma česta u grupama sa malim brojem pripadnika, i da neka grupa uvek ima najniži nivo heterogamije u okviru u kome je naseljen deo njenih pripadnika.

3. Supružnici u potpunim porodicama heterogenim po sastavu bračne veze i procenat u ukupnom broju supružnika 1981. (Crna Gora i Jugoslavija)

Narodnost	Broj supružnika			% supružnika			
	M	Ž	Svega	Crna Gora		Jugoslavija	
				M	Ž	Svega	Svega
Ukupno	12 834	12 834	25 668	10.7	10.7	10.7	8.6
Crnogorska	6 122	4 059	10 181	7.4	5.1	6.3	19.0
Hrvatska	740	1 177	1 917	45.7	53.7	52.2	9.8
Makedonska	132	283	315	72.1	84.7	80.3	6.3
Muslimanska	651	517	1 168	4.6	3.7	4.2	3.7
Slovenačka	76	207	283	76.0	89.6	85.5	8.2
Srpska	2 151	3 089	6 240	46.0	55.0	50.9	6.0
Albanska	568	224	792	7.1	2.9	5.0	18.1
Jugoslovenska	1 294	1 247	2 541	18.3	17.7	18.1	18.7
Regionalna	260	517	777	72.0	83.7	79.4	61.6

Izvor: Popis stanovništva 1981, tabela 1005.

Napomena: Posmatrane samo grupe sa 100 i više lica u mešovitom braku.

Etničke grupe imaju ne samo različiti nivo heterogamije, već se nejednako usmeravaju i vezuju međusobno. Na osnovu podataka o brojnosti pojedinih kombinacija bračnog sklopa sa tabele u prilogu konstruisani su indeksi asocijacije koji pokazuju jačinu međusobnog povezivanja u okviru postojećeg

³ U psihološkim istraživanjima stavovi o prihvatanju ili odbijanju supružnika druge narodnosti se smatraju kao izuzetno značajan pokazatelj za merenja etničke distance. Iz ove oblasti spomenućemo radove: Pantić, D.: *Etnička distanca u SFRJ*, IDN, Beograd 1967.; Mitrović, Darinka: *Promene u društvenom životu kolonista*, IDN, Beograd 1963.; Đurić, D.: Ispitivanje etničke distance kod dece, *Zbornik za društvene nauke Matice Srpske*, Novi Sad, 1971.; Pantić, D.: Karakteristike socijalne distance kod zaposlenih, *Sociologija* br. 4/1987. Iz ovog poslednjeg rada navešćemo da je distanca kod braka veća nego kod bilo kog drugog međuljudskog odnosa, da se u najvećoj meri prihvata mogući supružnik srpske, hrvatske, slovenačke i crnogorske narodnosti, a najređe albanske i romske. Među ispitanicima crnogorske narodnosti najprihvaćeniji su Srbi i Jugosloveni a odbačeni Albanci i Romi, a opšti nivo njihove otvorenosti je iznad jugoslovenskog proseka - na drugoj strani Albanci su najzatvorenija grupa a unutar toga na prvo mesto stavljaju mogućeg supružnika iz muslimanske i jugoslovenske grupe. Rang preferencija u pojedinim grupama pokazuje sa jedne strane delovanje istorijskih i kulturnih činilaca, aktualnih društvenih zbivanja i novih podela sa druge strane.

⁴ Srpsko-crnogorski i albansko-muslimanski brakovi su najčešće veze kod ovih grupa i na jugoslovenskom nivou. Međutim, heterogamija u porodicama sa jednim supružnikom crnogorske narodnosti iznosi svih 45%, a pored asocijacije sa srpskom primetna je i sa ostalim grupama ovog prostora, rusinskom, mađarskom, hrvatskom.

heterogamije u svakoj grupi. Ukoliko je vrednost indeksa 1,00 znači da se supružnici iz grupe B javljaju u mešovitim brakovima grupe A sa istom učestalošću kao i u ukupnom skupu supružnika iz heterogenih porodica. Ukoliko je indeks viši od 1,00 asocijacija je jača, ukoliko je manji - grupe su jače odeljene, i kod indeksa od 0,40 i manje posmatrane grupe se mogu smatrati potpuno odeljenim.

4. Indeksi asocijacije* heterogamije pojedinih grupa u potpunim porodicama, Crna Gora 1981. (muškarci i žene zajedno)

Narodnost	Narodnost					
	Crnogorska	Hrvatska	Muslimanska	Srpska	Albanska	Jugoslovenska
Crnogorska	x	1.508	0.930	1.619	2.052	0.995
Hrvatska	0.975	x	0.390	0.666	0.297	2.936
Muslimanska	0.354	0.387	x	0.280	4.860	0.580
Srpska	1.221	0.768	0.341	x	0.119	0.392
Albanska	1.303	0.312	5.322	0.216	x	0.333
Jugoslovenska	0.939	4.532	0.913	0.520	0.539	x
Ostale	0.793	0.347	1.822	0.510	1.680	1.208

Izvor: Tabela u prilogu

Napomena: Indeksi čitani vertikalno pokazuju otvorenost grupe prema ostalima, a čitani horizontalno prihvaćenost grupe u heterogamiji ostalih.

U brakovima lica crnogorske narodnosti supružnik iz srpske i albanske grupe javlja se nešto češće nego u skupu supružnika, iz hrvatske i jugoslovenske približno, dok je naglašeno udaljena od muslimanske grupe. Lica srpske narodnosti su naglašeno usmerena na brakove sa supružnikom iz crnogorske grupe, a izrazito odeljena od muslimanske i albanske. Kod lica muslimanske narodnosti supružnik iz albanske grupe javlja se preko pet puta češće nego u skupu heterogenih supružnika, crnogorske i jugoslovenske približno isto, uz jasnu odeljenost prema supružnicima hrvatske i srpske narodnosti. Hrvatska grupa je izrazito usmerena prema jugoslovenskoj, приметно prema crnogorskoj, udaljena od muslimanske i albanske, jugoslovenska grupa izrazito usmerena prema hrvatskoj. Najzad, u mešovitim brakovima lica albanske narodnosti supružnici muslimanske se javljaju skoro pet puta češće nego u celini, crnogorske i jugoslovenske nešto ispod nivoa od 1,00.

Otuda su parovi najčešćeg povezivanja albansko-muslimanski brakovi, srpsko-crnogorski, albansko-crnogorski i hrvatsko-jugoslovenski. Dakako, ove međusobne veze nemaju jednaki uticaj na brojčanom planu, jer albansko-crnogorskih brakova ima ukupno 645, muslimansko-albanskih 193, a srpsko-crnogorskih 4 212. Očito je da na jače povezivanje dveju grupa deluju različiti činioci, dalje etničko poreklo, sličnost tradicionalnog sistema vrednosti, religija, ili religijska porodična tradicija.

Narodnost roditelja i dece

Među 97 989 porodica sa decom 10 345 je bilo etnički heterogeno po sastavu bračne veze. A sastav bračne veze je od velikog uticaja na etničko opredeljenje i narodnost dece.

Među 87 643 homogenih porodica po sastavu bračne veze samo se u 2 416 javlja opredeljenje dece različito od roditelja ili 2,7%, to jest svakoj 41-oj porodici. To izgleda kao vrlo nizak nivo, ali treba znati

* Indeks asocijacije je odnos zastupljenosti kombinacije AB u heterogamiji A grupe i zastupljenosti grupe B u skupu heterogenih supružnika (bez pripadnika grupe A), odnos stvarnog stanja u grupi prema slučajnom rasporedu (stanju u masi slučajeva).

da je u Jugoslaviji još manji, 2,0%, svaka pedeseta porodica. Od toga se u 369 porodica deca smatraju Jugoslovenima, a mnogo češće, u 2047 porodica kao pripadnici neke druge grupe. Međutim dok je narodnost roditelja specifikovana po svim jedinicama klasifikacije, kod dece je to učinjeno po trihotomiji - ista narodnost sa roditeljima, Jugosloveni i neka druga grupa. Iako to predstavlja određeno ograničenje, dve poslednje kategorije različitog izjašnjavanja su bitno različite. Kod Jugoslovena je stavljanje šire zajednice ispred grupe etničkog porekla, kod druge grupe radi se o etničkoj asimilaciji, a ona najčešće ide ka uklapanju u brojčano najveću grupu etničke sredine.

Različito opredeljivanje dece ih homogenih veza najčešće je kod malobrojnih grupa, kod vrlo malobrojnih homogenih brakova lica slovenačke, makedonske, italijanske narodnosti, na primer. Veoma je često u homogenim srpskim brakovima, 14,9% u celini i sa naglašenim usmeravanjem ka drugoj grupi, svakako crnogorskoj. U hrvatskim brakovima je to slučaj ca 9,7%, ali češćim usmeravanjem ka Jugoslovenima. Ređe je u muslimanskim porodicama, 4,7%, još ređe u albanskim, 3,6%, a najniže, dakako, u najbrojnijoj grupi, crnogorskoj, 1,6%.

Pri posmatranju porodica sa etnički heterogenim brakom deca se mogu opredeliti po ocu, po majci, i po ocu i po majci (ako ih je dvoje i više), zatim kao Jugosloveni ili pripadnici neke treće grupe. Pri tome treba imati na umu da je kod potomaka homogenih brakova izjašnjavanje za Jugoslovene - izjašnjavanje "izvan" porodice, a kod potomaka iz heterogenih veza je to, ustvari, postavljanje deteta "između" roditelja.

5. Broj roditelja u porodicama sa decom heterogenim po sastavu bračne veze i narodnost dece, Crna Gora 1981.

Narodnost roditelja	Broj roditelja	Struktura izjašnjavanja dece			Razlika		
		Po ocu	Po majci	Po oba	Jugos.	Treće	Svega
Otac, ukupno	10 346	66.9	20.6	3.3	5.3	4.2	9.6
Crnogorac	5 076	85.1	7.9	2.1	3.0	1.9	4.9
Musliman	544	72.0	15.6	3.3	3.0	5.1	9.1
Albanac	457	67.5	24.2	2.9	1.4	5.0	6.4
Hrvat	569	66.5	15.7	2.6	12.6	2.6	15.2
Srbin	1 657	49.6	31.0	6.6	7.8	5.0	6.4
Jugosloven	1 010	43.3	41.0	5.7	-	10.0	10.0
Ostali	1 015	22.2	52.1	1.4	16.7	7.6	24.3
Majka, ukupno	10 346	66.9	20.6	3.3	5.3	4.2	9.6
Muslimanka	434	43.2	45.6	5.3	2.5	3.4	5.9
Crnogorka	3 224	45.2	40.3	6.0	5.5	3.0	8.5
Jugoslovenka	984	52.8	39.2	4.4	-	3.6	3.6
Albanka	174	51.9	39.0	4.0	1.7	3.4	5.1
Srpkinja	2 806	87.2	3.6	1.5	3.9	3.7	7.6
Hrvatica	871	74.2	1.8	1.0	8.6	4.4	13.0
Ostale	1 823	71.5	8.0	3.7	9.6	7.2	16.8
Roditelji zajedno	Broj roditelja	Po ovom	Po drugom	Po oba	Jugosloveni	Treća grupa	Razl. svega
Ukupno	20 692	43.6	43.6	3.3	5.3	4.2	9.5
Crnogorska	8 300	67.7	22.5	3.7	3.9	2.2	6.1
Muslimanska	978	60.3	27.8	4.2	3.3	4.4	7.7
Albanska	649	49.9	30.8	3.2	1.5	4.6	6.1
Jugoslovenska	1 994	41.3	46.6	5.1	-	7.0	7.7
Hrvatska	1 440	26.2	58.1	1.7	10.2	3.8	14.0
Srpska	4 493	20.6	66.4	3.4	5.4	4.2	9.6
Ostalo	2 838	13.1	64.6	2.9	12.1	7.3	19.4

Izvor: Popis 1981. tabela 1005.

Podaci sa tabele 5 pokazuju brojne i različite odnose.

Najpre, potomci iz heterogenog braka najčešće, u dve trećine slučajeva, se vezuju za oca, a tek u svakom petom slučaju za narodnost majke. Treba reći da je u jugoslovenskom okviru vezivanje za oca relativno ređe, u 56,4% ovih porodica, a za majku nešto češće, 26,8% ili svaka četvrta porodica. Druga razlika odnosa u Crnoj Gori i Jugoslaviji je stepen i smer različitog opredeljivanja dece, 9,6% i 16,5% te su integrativni etnički procesi u Crnoj Gori znatno blaže izraženi. Deca iz heterogenih brakova u Jugoslaviji se tri puta češće vezuju za Jugoslovene nego za neku treću grupu, 12,7% i 2,8% porodica, dok je u Crnoj Gori razlika blaga: 5,3% i 4,2% porodica.

To jest, etnogenetski procesi kod potomaka iz mešovitih brakova su u Crnoj Gori znatno blaže prisutni, ali sa naglašenijom etničkom asimilacijom nego u celoj zemlji.

Deleći roditelje po narodnosti vidi se sledeće. Vezivanje dece za oca je relativno najjače ispoljeno ako je on Crnogorac, Musliman ili Albanac, niže ako je Hrvat. Kod očeva Srba je to ređe, 49% porodica, dok se kod oca Jugoslovena deca gotovo jednako vezuju za njega ili za majku. Kod ostalih grupa posmatranih zajedno samo se u petini porodica deca vezuju za oca, u više od polovine za majku, dok je različito izjašnjavanje naglašeno često, posebno za Jugoslovene.

Dete će se znatno iznad prosečnog nivoa vezati za majku ako je ona Muslimanka ili Crnogorka, skoro jednako kao i za oca, a ako je Jugoslovenka češće za nju nego za oca. Deca se izuzetno retko vezuju za majku u heterogenim brakovima Srkinja i Hrvatica, ili neke druge narodnosti, suviše malobrojne u stanovništvu Crne Gore da bi statistička analiza bila pouzdana.

Kada objedinimo majke i očeve iste narodnosti dobijamo nekoliko tipova ponašanja dece iz etnički heterogenih veza.

Kod dve najbrojnije grupe u stanovništvu, crnogorske i muslimanske, dominira vezivanje roditelja te narodnosti (prirodno, uvek češće ako je to otac), tri do dva puta ređe za majčinu grupu, i ređe različito izjašnjavanje nego što je na opštem nivou.

Kod roditelja albanske narodnosti za nju se vezuju potomci u polovnim porodicama, za drugog roditelja u 30%, retko različito od oba roditelja. Ovi su odnosi povezani sa sklopom heterogamije u albanskoj grupi, koja je u celini niska i naglašeno usmerena ka muslimanskoj, potom crnogorskoj grupi, dakle onima kod kojih je "prisvajanje" dece naglašeno. Veoma su zanimljive razlike u odnosu na jugoslovenski nivo. U okviru Jugoslavije najčešće vezivanje je za roditelje slovenačke i albanske narodnosti, naglašeno kod crnogorske, znatno blaže kod muslimanske i to sa naglašenim izjašnjavanjem dece za Jugoslovene. Očito da ponašanje roditelja muslimanske narodnosti ima u Crnoj Gori posebne odlike kod heterogenih brakova i potomstva.

Za roditelje Jugoslovene su karakteristični odnosi koji se ispoljavaju i u celini zemlje, podjednako vezivanje i za njih i za grupe drugog roditelja.

Ako je jedan od roditelja hrvatske narodnosti deca se dvostruko ređe vezuju za njega nego za drugoga roditelja, ali i veoma naglašeno za Jugoslovene (pa ipak relativno ređe nego što je ta usmerenost u jugoslovenskom okviru).

Deca iz heterogenog braka retko će se vezati za roditelje srpske narodnosti, tek u svakoj petoj porodici, a naglašeno za drugog - podsetimo se da je heterogamija srpske grupe naglašeno usmerena ka crnogorskoj, pa je to svakako i sa opredeljivanjem dece.

Najzad, deca se izuzetno retko vezuju za narodnost roditelja slovenačke, makedonske, mađarske, ruske itd. narodnosti, kao i za potpuno neizjašnjene roditelje ili regionalno izjašnjene. Ona se naglašeno

vezuju za drugog roditelja (najčešće je to roditelj iz crnogorske ili jugoslovenske grupe), i različito od oba i to naglašeno češće za Jugoslovene nego za neku treću grupu.

Deca iz heterogenih brakova se prema trećoj narodnosti često usmeravaju ako je jedan od roditelja Jugosloven ili pripadnik neke veoma malobrojne grupe u Republici. Ali to ne moraju biti sadržajno jednake pojave. Za decu čiji je jedan od roditelja Jugosloven (ili neopredeljen i regionalno opredeljen) ova treća grupa može biti najčešće grupa užeg porekla roditelja izjašnjenog na ovaj način, što bi bilo, u neku ruku, "vraćanje" dece. Kod ostalih izjašnjavanje za treću grupu je, pre svega, uklapanje u etničku sredinu odrastanja potomaka, uklapanje u grupu koja bročano i kulturalno dominira u toj sredini.

Na kraju, ako porodice sa decom posmatramo u celini, bez podele na homogene i heterogene, videćemo da se različito izjašnjavanje javlja u 3,4% porodica. To je niži nivo nego u Bosni i Hercegovini gde je ova pojava najčešća, 5,1% porodica, ili Hrvatskoj ca 4,7%, ali viši nego u Srbiji ca 2,8% i Sloveniji 2,0%, pogotovo nego u Makedoniji gde je to slučaj sa samo 1,1% porodica.

U celini posmatrano, kod stanovništva Crne Gore javljaju se različiti etnogenetski procesi. Na jednoj strani je diferenciranje i izdvajanje različitih grupa, posebno očitó kod promena etničkog sastava, pogotovo 1948-1971. da bi se u poslednjoj popisnoj deceniji promene umanjile i naglašeno ispoljile samo u naglom porastu broja Jugoslovena.

Kod integrativnih procesa su prisutni poremećaji koji su od 1965-69. na dalje povukli za sobom stalni pad učešća mešovitih brakova, uz njihovo jasno razdvajanje na tri kruga. Prvi je krug muhamedanske kulture i porodične tradicije u kome se povezuju, vrlo naglašeno unutar svoje vrlo niske heterogamije, albanska i muslimanska grupa, drugi povezivanje crnogorske i srpske, a ova dva kruga se dodiruju preko albansko-crnogorskih veza. Na trećoj strani je hrvatsko-jugoslovenski krug uz blagu povezanost jugoslovenskog dela sa crnogorskom i muslimanskom grupom.

Dve najbrojnije grupe u stanovništvu, crnogorska i albanska odlikuju se naglašenim vezivanjem dece i u jugoslovenskom i u crnogorskom okviru, što se jednim delom oslanja na tradicionalne odlike porodice. Kao i u drugim sredinama u kojima postoje etničke razdeobe, Sloveniji, Makedoniji, Kosovu, kod različitog opredeljivanja dece u odnosu na roditelje naglašeniji je asimilacioni pravac.

Prilog

Etnička pripadnost supružnika u potpunim porodicama heterogenim po sastavu braka.

	Ukupno	Crnogorska	Hrvatska	Muslimanska	Srpska	Albanska	Jugoslovenska	Ostali
Ukupno	12 834	6 122	740	651	2 151	568	12 294	13 308
Crnogorka	4 059	x	431	245	1 623	206	823	571
Muslimanka	1 177	802	x	33	188	19	87	48
Albanska	517	208	4	x	16	136	73	80
Jugoslovenska	3 089	2 589	136	70	x	24	151	119
Hrvatica	224	86	1	57	1	x	15	63
Srpskinja	1 243	827	107	38	174	29	x	72
Ostale	2 521	1 610	61	208	379	154	145	355

Izvor: Popis stanovništva 1981, tabela 1005.